

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 11 oktober 2018

Mål nr

T 5031-17

PARTER

Klagande

AB

Ombud och biträde enligt rättshjälpslagen: Advokat LE

Motpart

Justitiekanslern

Box 2308

103 17 Stockholm

Ombud: Föredraganden JH

Samma adress

SAKEN

Anspråk enligt lagen om ersättning vid frihetsberövanden och andra tvångsåtgärder

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2017-10-05 i mål T 1851-16

DOMSLUT

Högsta domstolen förklarar att preskriptionstiden för AB:s anspråk enligt lagen (1998:714) om ersättning vid frihetsberövanden och andra tvångsåtgärder började löpa successivt, dag för dag, under den tid som frihetsberövandet eller tvångsåtgärden pågick.

Högsta domstolen meddelar inte prövningstillstånd i målet i övrigt. Hovrättens domslut står därmed fast.

Högsta domstolen fastställer ersättning enligt rättshjälpslagen åt LE till 16 085 kr. Av beloppet avser 12 868 kr arbete och 3 217 kr mervärdesskatt.

AB ska ersätta staten för rättegångskostnad i Högsta domstolen med 12 000 kr, avseende ombudsarvode, och ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för Högsta domstolens avgörande till dess betalning sker.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN, M.M.

AB har yrkat att Högsta domstolen i första hand bifaller käromålet i dess helhet och i andra hand, om enbart preskriptionsfrågan prövas, undanröjer hovrättens dom i övriga delar och återförvisar målet till hovrätten. AB har vidare yrkat att Högsta domstolen befriar honom från skyldigheten att ersätta staten för dess rättegångskostnader i tingsrätten och hovrätten samt förpliktar staten att ersätta honom för hans rättegångskostnader i dessa instanser.

Justitiekanslern har motsatt sig att hovrättens dom ändras.

Parterna har yrkat ersättning för rättegångskostnader i Högsta domstolen.

Högsta domstolen har meddelat det prövningstillstånd som framgår av punkten 5. Frågan om prövningstillstånd rörande målet i övrigt har förklarats vilande.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. AB var på grund av misstanke om brott frihetsberövad såsom anhållen och häktad under perioderna den 17 januari till den 19 december 2003, den 28 januari till den 29 mars 2004 samt den 5 april till den 26 maj 2004. Han hade på grund av brottsmisstanken anmälningsskyldighet under perioden den 19 december 2003 till den 28 januari 2004.
2. Under våren 2004 väckte åklagaren åtal mot AB. Tingsrätten ogillade åtalet. Åklagaren överklagade domen till hovrätten. Efter flera misslyckade försök att hålla huvudförhandling återkallades överklagandet i november 2013, och hovrätten skrev av målet. Avskrivningsbeslutet fick laga kraft den 14 januari 2014.
3. Den 25 april 2014 begärde AB ersättning hos Justitiekanslern (JK) enligt lagen (1998:714) om ersättning vid frihetsberövanden och andra tvångsåtgärder (frihetsberövandelagen) för den tid han hade varit frihetsberövad och haft anmälningsskyldighet. Han begärde ersättning med sammanlagt knappt 1,6 miljoner kr för lidande, förlorad arbetsförtjänst och ombudskostnader. JK fann att ersättningsanspråket var preskriberat såvitt avsåg tiden före den 25 april 2004 och beviljade ersättning endast för perioden den 25

april till den 26 maj 2004 med 35 000 kr för lidande och 6 380 kr för ombudskostnader.

4. AB väckte därefter talan mot staten och yrkade ersättning med ytterligare drygt 940 000 kr jämte ränta. Tingsrätten ansåg att fordran var preskriberad i den del som avsåg tiden före den 25 april 2004 och ogillade käromålet. Hovrätten har gjort samma bedömning som tingsrätten.

Prejudikatfrågan

5. Högsta domstolen har beviljat prövningstillstånd i frågan om när preskriptionstiden börjar löpa för anspråk enligt frihetsberövelagen.

Frihetsberövelagen saknar regler om preskription

6. Frihetsberövelagen gäller ersättning från staten för skador som orsakas av frihetsberövanden och andra tvångsåtgärder (1 §). Den handlar alltså om det allmännas skadeståndsansvar. Lagens ersättningssystem är ett system för sig som inte direkt kompletteras av skadeståndslagens allmänna bestämmelser. Däremot kan det finnas anledning att tillämpa skadeståndslagen analogt när frihetsberövelagen saknar reglering. Även allmänna skadeståndsrättsliga grundsatser kan komma till användning. (Se prop. 1997/98:105 s. 47.)

7. Den som har varit häktad på grund av misstanke om brott har rätt till ersättning bl.a. om det meddelas frikännande dom, om åtalet avvisas eller avskrivs eller om förundersökningen avslutas utan att åtal väcks. Motsvarande gäller för den som under minst 24 timmar i sträck varit anhållen eller haft anmälningsskyldighet. (Se 2 § frihetsberövelagen.)

8. Rätten till ersättning omfattar utgifter, förlorad arbetsförtjänst, intrång i näringsverksamhet och lidande (7 § frihetsberövelagen). Ersättningen ska kompensera de följder som uppkommer genom frihetsberövandet i sig. Lagen

ger ingen närmare vägledning för hur ersättning för den ideella skadan, lidandet, ska beräknas. Syftet med ersättningen är emellertid att kompensera för obehagliga känslor som rädsla, förnedring, skam och liknande reaktioner, som har orsakats av frihetsberövandet (se NJA 2012 s. 464 p. 6).

9. Frihetsberövelagen saknar regler om preskription av den skadelidandes fordran. Så har inte alltid varit fallet beträffande regleringen av rätten till ersättning efter frihetsberövanden. Av 1886 och 1945 års lagar följde att den skadelidande hade att framföra ett krav på ersättning inom ett år respektive tre månader från lagkraftvunnen dom eller motsvarande. En sådan regel föreslogs också i SOU 1972:73. I 1974 års lag infördes emellertid ingen regel om korttidspreskription. Skälen var främst att skadeståndslagen saknade en motsvarande regel och att det skulle vara stötande om den enskilde gick miste om ersättning på den grunden att denne inte iakttagit en viss, kortare preskriptionstid (se prop. 1974:97 s. 79).

10. När den nuvarande lagen utarbetades föreslog utredningen en regel om att anspråk på ersättning enligt lagen skulle framställas inom sex månader från det att rätten till ersättning hade inträtt, exempelvis till följd av att det meddelats en frikännande dom (se SOU 1993:55 s. 222 f.). Regeringen gjorde emellertid en annan bedömning och kom fram till att någon särskild preskriptionsregel inte skulle införas i lagen. Enligt regeringen borde man vara återhållsam med att föreskriva avsteg från vad som gäller för skadeståndsanspråk i allmänhet och endast när det finns starkt vägande skäl för det införa en särskild preskriptionsregel. Vid en sådan avvägning bedömde regeringen att den enskilde medborgarens intresse av att inte gå miste om ersättning på grund av en särskilt förkortad preskriptionstid måste anses väga tungt. (Se prop. 1997/98:105 s. 27.)

11. Av förarbetena framgår alltså att möjligheten att införa en regel om en kortare preskriptionstid utgående från tidpunkten för frikännande dom eller motsvarande övervägdes men att valet gjordes att inte införa någon

särreglering. I stället ska vanliga preskriptionsregler för en fordran som uppkommer som följd av ett utomobligatoriskt skadeståndskrav tillämpas.

Preskription av utomobligatoriska skadeståndskrav

12. I 1 § preskriptionslagen (1981:130) anges att lagen gäller i fråga om preskription av fordringar, i den mån inte annat följer av vad som är särskilt föreskrivet. Enligt 2 § första stycket preskriberas en fordran tio år efter sin tillkomst, om inte preskriptionen avbryts dessförinnan. Förfallodagen för en fordran saknar betydelse för den allmänna preskriptionstiden. Det betyder att om fordran förfaller till betalning mer än tio år efter tillkomsten, preskriberas den ändå efter tio år om inte någon preskriptionsbrytande åtgärd vidtas dessförinnan.

13. En fordran som uppkommer på grund av en skadegörande handling anses som huvudregel tillkommen vid tidpunkten för denna handling (jfr prop. 1979/80:119 s. 89). Att skadan har inträffat först senare saknar betydelse.

14. Preskriptionsfristen för fordringar som grundas på flera rättsfakta anses vanligen löpa från det första av dessa (det första rättsfaktumets princip). Exempelvis gäller normalt vid villkorade skadeståndsfordringar, där ersättningsskyldighet förutsätter såväl att skada har inträffat som att någon ytterligare och senare förutsättning är uppfylld, att redan det första rättsfaktumet medför att preskriptionsfristen inleds. Fristen kan därför börja löpa utan att borgenären är medveten om sin fordran och utan att fordran kan göras gällande.

15. När en skada är pågående på ett sådant sätt att ny och ytterligare skada uppkommer fortlöpande (perdurerande skador), innebär detta typiskt sett att preskriptionen sker successivt, dag för dag (se t.ex. ”Medborgarskapet II” NJA 2018 s. 103 p. 11).

Preskription av fordringar enligt frihetsberövelagen

16. Den skada som ska ersättas enligt frihetsberövelagen är de negativa effekter som uppkommer till följd av frihetsberövelandet i sig. Det första rättsfaktum som en fordran på ersättning enligt lagen grundas på är att det har skett en inskränkning i en persons frihet genom ett frihetsberövande eller en annan tvångsåtgärd. Eftersom inskränkningen i den enskildes frihet fortgår under hela frihetsberövelandet eller tvångsåtgärden, är den skadegörande handlingen att anse som pågående till dess att frihetsinskränkningen upphör.

17. Vid bestämmande av ersättningens storlek är frihetsberövelandets varaktighet av betydelse. Ju längre tid en frihetsinskränkning pågår, desto större är alltså typiskt sett lidandet (jfr prop. 1997/98:105 s. 57). På motsvarande sätt påverkas storleken på ren förmögenhetsskada i form av förlorad arbetsförtjänst av frihetsberövelandets längd.

18. En fordran på ersättning enligt frihetsberövelagen får därför vid tillämpning av preskriptionslagen anses tillkommen redan vid frihetsinskränkningens början, även om fordran fullbordas vid en senare tidpunkt, exempelvis genom en frikännande och lagakraftvunnen dom (jfr SOU 1972:73 s. 157 och SOU 1993:55 s. 222). Eftersom ytterligare skada typiskt sett uppkommer under den tid frihetsinskränkningen pågår, är utgångspunkten att preskriptionstiden börjar löpa allt eftersom inskränkningen pågår.

19. Det nu sagda stämmer överens med vad som framgår av förarbetena på ett närliggande område, rätten till ersättning för långsam handläggning. Här anses preskriptionsfristen börja löpa i takt med att den långsamma handläggningen fortgår (jfr SOU 2010:87 s. 429 och prop. 2017/18:7 s. 64).

20. Även i ”Medborgarskapet II” NJA 2018 s. 103 bedömdes frågan om när preskriptionsfristen skulle börja löpa för en ersättning som är beroende av den tid som överträdelsen fortgår. Det fallet avsåg frågan om preskription av rätten till ersättning för ideell skada vid överträdelse av 2 kap. 7 § andra stycket regeringsformen genom felaktig avregistrering av medborgarskap. Högsta domstolen fann skäl att göra undantag från principen att preskriptionstiden, vid skador som uppkommer fortlöpande, börjar löpa successivt. I stället börjar tiden löpa först när den felaktiga uppgiften om medborgarskap korrigeras. Som skäl för undantaget i 2018 års avgörande angav Högsta domstolen bl.a. att rätten till ersättning i situationer där staten över tid genom utövning av myndighet upprätthåller ett visst synsätt, annars skulle kunna bli illusorisk samt att de skäl som ligger bakom preskriptionsinstitutet inte gör sig gällande med någon egentlig styrka i fråga om anspråk grundade på en så central och grundläggande rättighet som rätten till medborgarskap.

21. Avsteget gjordes alltså till följd av de speciella förutsättningar som gällde just rätten till ersättning vid brott mot den bestämmelsen. Avgörandet kan inte anses tala för ett avsteg från gängse principer vid fastställande av när preskriptionsfristen ska inledas för fordringar enligt frihetsberövandelagen. Detta gäller särskilt som lagstiftaren beträffande den lagen tydligt har tagit ställning för en tillämpning av allmänna regler i preskriptionslagen (se p. 10 i det föregående).

22. Huvudregeln om att preskriptionstiden börjar löpa successivt allt eftersom frihetsinskränkningen pågår ska därför tillämpas. Det innebär att den enskilde, för att undvika att fordran preskriberas, någon gång kan behöva vidta preskriptionsavbrytande åtgärder innan han eller hon har rätt till frihetsberövandeersättning. Detta är en konsekvens av lagstiftarens uttryckliga ställningstagande att generella principer enligt preskriptionslagen ska tillämpas och får godtas.

23. Det kan emellertid inte uteslutas att särskilda hänsyn i preskriptions-hänseende kan göra sig gällande i speciella situationer, t.ex. när frikännande dom meddelas sedan en lagakraftvunnen och fällande dom ändras efter ett extraordinärt förfarande (se 58 och 59 kap. rättegångsbalken).

24. Slutsatsen blir alltså att preskriptionstiden för anspråk enligt frihetsberövandelagen börjar löpa successivt, dag för dag, under den tid som frihetsberövandet eller tvångsåtgärden har pågått (jfr dock p. 23).

Bedömningen i detta fall

25. I detta fall har frihetsberövandet upphört i samband med en frikännande dom inom ramen för ett ordinärt förfarande. Preskription har därmed inträtt för tiden före den 25 april 2004. Vid denna bedömning finns det inte skäl att meddela prövningstillstånd i målet i övrigt. Hovrättens domslut står därmed fast.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Gudmund Toijer, Ann-Christine Lindeblad, Johnny Herre (referent), Petter Asp och Malin Bonthron
Föredragande justitiesekreterare: Anna Eberstål